

FRANTIŠEK VŠETIČKA

POZNÁMKY K POLSKÉ LITERATUŘE 20. STOLETÍ**Abstrakt**

V následujících kapitolách jsou charakterizováni někteří čelní představitelé polské literatury dvacátého století. Jejich autor v nich konfrontuje stoupence realistických tendencí (Orkan, Mach, Żukrowski) s představiteli moderny (Miłosz, Iwaszkiewicz).

Abstract

The aim of the present study is to characterize some of the prominent representatives of 20th-century Polish literature. The autore confronts selected supporters of realistic tendencies (Orkan, Mach, Żukrowski) with supporters of Modernism (Miłosz, Iwaszkiewicz).

Key words

Orkan ■ Iwaszkiewicz ■ Mach ■ Fiedler ■ Lem ■ Miłosz ■ Żukrowski ■ Morcinek

Les mots clés

Orkan ■ Iwaszkiewicz ■ Mach ■ Fiedler ■ Lem ■ Miłosz ■ Żukrowski ■ Morcinek

Následující kapitoly zachycují významné představitele polského písemnictví 20. století. Władysław Orkan působil zejména v počátcích minulého století, kdežto všichni další tvoří v meziválečném a poválečném období.

Umělec Podhalí

Polské podtatranské Podhalí má dva autory, kteří podali literární svědectví o životě místního lidu – jsou to Władysław Orkan a Kazimierz Przerwa-Tetmajer. V líčení sociální skutečnosti byl důslednější a otevřenější Władysław Orkan, což je pseudonym Franciszka Smreczyńskiego, rodáka z Poręby Wielke (narodil se roku 1875).

Sociální bídu a pasivitu podhalanského obyvatelstva zachytil Orkan zejména ve svých prvních dvou románech – v Podruzích (Komornicy) a v próze V roztokách (W roztokach). První z nich je román o nejubožejší a nejponiženější společenské vrstvě venkova. Orkan s neobyčejnou bezprostředností líčí bídu, zaostalost, nevědomost a pověrečnost nejen podruhů, ale vůbec venkovských lidí z Podhalí na sklonku 19. století. Podruzi jsou román temný, prostý jakékoli naděje a perspektiv, talentovaní jsou v něm ničení a ti, jež chtějí sociální tíseň prolomit, upadají do neštěstí. Podruzi jsou nekonečná litanie smutku a tragičnosti. Je to próza z rodu Reymontových Chlopů, ovšem beznadějnější a tragičtější.

Román V roztokách je o poznání méně tísnivý. Jeho hrdina Franek Rakoczy je jediný osvícený a přemýšlející v zatuchlé podhalanské vsi. Jeho rozhled a jednání jsou oslabovány jeho rozumářstvím a nečekanými vidinami, jež jej často přepadají. Má přirozenou inteligenci, jíž se však nedostalo příslušného vzdělání v civilizovanějším prostředí. Franek Rakoczy je snílek, který dovede vysnit velké životní plány nejen pro sebe, ale pro celou obec. Je to však snílek, který nemá schopnost ani předpoklady tyto plány realizovat. Hrouť se mu nejen jeho opravné úsilí, ale také jeho osobní život. Román končí pochmurně – Rakoczy opouští rodnou ves a odjíždí do stejně bědného kraje, do Sedmihrad.

Władysław Orkan často setrvává u jednoho námětu, jehož se v další tvorbě přidrzuje. Tak například protagonista románu V roztokách se později stává hrdinou dramatu, jež nese jeho jméno (Franek Rakoczy). Orkan, který byl rovněž básník, má nejednu báseň, jíž jakoby zpíval jeho oblíbený Rakoczy:

*Vstal jsem dnes brzo ráno,
kdy si ptáci povídají o svítání,
abych, dříve než hlasy z nížin dorazí,
oslavil žití...*

*Protože štěstím obdarovává to,
co nám o štěstí zpívá –
a jen tehdy je drahým pokladem,
když jej duše očekává.*

.....

*Wstałem dziś bardzo rano,
Gdy ptaki gwarzą o świcie,
Aby, nim głosy z nizin wstaną,
Pochwalić życie...*

*To bowiem szczęściem darzy,
Co nam o szczęściu śpiewa –*

*I wtedy tylko drogi skarb,
Gdy się go dusza spodziewa.*

Tak začíná Orkanova sedmistrofová báseň Oslava života (Pochwała życia).

Władysław Orkan je ve své první vývojové fázi přímočarý realistický až naturalistický tvůrce (Podruzi, V roztokách). Bezprostřední záznam skutečnosti jej jako výrazného umělce nemohl uspokojovat, proto v dalším vývoji nezbytně inklinoval k symbolistickému a impresionistickému podání (Kdysi dávno – Drzewiej). Tento vývoj k modernějšímu uměleckému vyjádření má nejednu obdobu v české realistické próze, například u Aloise Jiráska.

Orkan se jako dramatik nemohl prosadit u polských divadel, mimo jiné také z důvodů cenzurních. Proto dvě své hry, Franka Rakoczyho a Vinu a trest (Wina i kara) nabídl roku 1908 řediteli pražského Národního divadla Františku Adolfu Šubrtovi k inscenaci. Neuspěl však ani v Praze.

Za román V roztokách obdržel Orkan takový honorář, že si za něj mohl postavit chalupu podle svého přání. Zbudována byla v letech 1903–1906 v zakopanském stylu v horách asi tři kilometry za vsí Niedźwiedz, sousedící s rodnou Porębou Wielkou. Dostala název Orkanówka, v níž její majitel hostil nejednoho svého literárního přítele, například Kazimierza Przerwu-Tetmajera, Leopolda Staffa, Jana Kasprowicze, Kornela Makuszyńskiego a další. Orkan v této samotě napsal prózy Kdysi dávno, Mor (Pomór), Kostka Napierski a Listy ze vsi. V Orkanówce, jež je nesnadno dostupná, je dnes umělcovo muzeum, zahrnující mimo jiné jeho knihovnu a jeho malířská díla. Od chaty je nádherný rozhled do doliny a po okolitých podtatranských kopcích.

Władysław Orkan zemřel v květnu 1930, pochován je na Starém hřbitově v Zakopaném. Leží tam spolu s Kazimierzem Przerwou-Tetmajerem, Kornelem Makuszyńským a Stanisławem Witkiewiczem. Ve zmíněné Niedźwiedzi má Orkan na náměstí vznosný pomník.

Skamandrita

Na nekonečných pláních Ukrajiny se za carského Ruska narodil nejeden významný Polák, jehož ukrajinské a ruské prostředí nemalou měrou ovlivnilo. Jedním z nich byl i Jarosław Iwaskiewicz, jenž spatřil světlo světa ve vsi Kalnik nedaleko Kyjeva. Jeho otec tam byl účetním v cukrovaru. Budoucí básník vystudoval v Kyjevě práva a současně i konzervatoř;

v bouřlivém roce 1918 se odstěhoval do Varšavy, kde se stal příslušníkem skupiny sdružující se kolem časopisu Skamander. Spolutovořil ji s Julianem Tuwimem, Antoninem Słonimským, Janem Lechonem a Kazimierzem Wierzyńským. Šlo o skupinu dosti věhlasnou, roku 1928 měla dokonce autorský večer v Praze, kde došlo k velkému přátelství mezi Františkem Halasem a Tuwimem. Každá taková skupina se posléze diferencuje – Lechoń a Wierzyński zůstávají po druhé světové válce na Západě, Iwaszkiewicz se aktivně zapojuje do společenského dění a roku 1970 obdrží dokonce Leninovu cenu za upevnění míru mezi národy.

Iwaszkiewicz debutoval roku 1919 sbírkou Osmiverší (Oktostychy). Jedno z těchto osmiverší připsal pikadorům, což bylo jiné označení pro skamandrity podle kavárny, kde se scházeli a kde vystupovali. Oktostich má název Máj (Maj):

*Plomienne młode maki. Uwertura Rienzi.
Oczekiwanie lata, które nic nie ziści.*

*Panienki muślinowe i abiturienti.
Uśmiech leciutkiej wzgardy – lecz bez nienawiści.*

*Pierwsze różowe lody. Pachnące truskawki.
Różańcowa jedynych wspominań stokrotność.*

*Spotkanie – gdzieś w ogrodzie, na dwóch końcach lawki.
I wierna, nieco gorzka piastunka – samotność.*

.....

*Ohnivé mladé máky. Ouvertura Rienzi.
Očekávání léta, které nic nesplní.*

*Mušelinové dívky a abiturienti.
Uśmiech lehké pohrdy – ale bez nienávisti.*

*První růžová zmrzlina. Vonící jahody.
Jedněch vzpomínek růžencová stonásobnost.*

*Setkání – kdesi v zahradě na dvou koncích lavičky.
A věrná, trochu hořká pěstounka – samota.*

Pravidelná osmiverší rozvržená do čtyř distichů mají cyklický charakter, jenž je pro Iwaszkiewiczovu tvorbu příznačný. Roku 1929 básník vydává Knihu dne a knihu noci (Księga dnia i księga nocy), z nichž Kniha noci zahrnuje 46 pouze číselně označených básní. Obdobně cyklicky působí sbírka Léto 1932 (Lato 1932), obsahující 50 stejně označených básnických čísel. Kadeř podzimu (Warkocz jesieni) se skládá ze tří cyklů

o pěti, dvanácti a šestnácti básních. Ideální je v tomto směru Celý rok (Krağły rok), jenž je kalendářním cyklem o dvanácti číslech (od ledna do prosince). Cyklická tendence se promítá i do Iwaszkiewiczovy prózy – jeho román Čest a sláva (Sława i chwała), zachycující vývoj polské společnosti od roku 1914, je rozměrnou tetralogií.

Iwaszkiewiczův sklon k cyklizaci je nepochybně projevem jeho hudebního nadání. V mládí absolvoval kyjevskou konzervatoř, a právě tehdy se rozhodoval, zda bude spisovatelem nebo hudebníkem. Hudební nadání se podstatným způsobem promítlo do jeho spisovatelské tvorby. Obdivoval trojici hudebníků, zejména Fryderyka Chopina a Johanna Sebastiana Bacha. O obou napsal esejistické práce, k Chopinově odkazu se vrátil dokonce ve třech publikacích. Daleko bližší vztah měl ke Karolu Szymanowskému, jenž byl jeho příbuzným z matčiny strany. Vydal o něm memoárovou knihu Setkání s Szymanowským (Spotkania z Szymanowskim) a k jeho opeře Král Roger napsal libreto. Hudební tematiku zpracovával i jako beletrista. Chopinovi věnoval melodramatickou komedii Léto v Nohantu (Lato w Nohant), v níž vylíčil hudebníkův vztah k George Sandové. Z padesátých let je potom Iwaszkiewiczova povídka Mendelssohnovo kvarteto (Kwartet Mendelsohna) a z počátku sedmdesátých let jsou jeho experimentální Hudební povídky (Opowiadania muzyczne). V spletné tetralogii Čest a sláva k předním postavám patří hudební skladatel Edgar Szyller, pro nějž byl předobrazem autorův o dvanáct let starší bratranec Karol Szymanowski. Rozměrný román je navíc propojen a scelen motivem písně Verborgenheit, kterou na začátku prózy zpívá Alžběta ve vile Szyllerových v Oděse. Hudební motiv, opakující se a vracující se obdobně jako v hudební skladbě, stmeluje toto neobyčejně rozsáhlé dílo. Je zřejmé, že Iwaszkiewiczova cyklizace souvisí s jeho láskou k hudebnímu umění.

Jarosław Iwaszkiewicz se oženil roku 1922 s Annou Lilpopovou, dcerou průmyslníka. Zpočátku bydleli ve vile Aida v Podkowě Lešné u Varšavy. Manželčin otec jim v téže vsi postavil usedlost (nebo zámeček) Stawisko, obklopené lesoparkem a polnostmi, kam se novomanželé nastěhovali roku 1928. Stawisko se stalo za jejich života intelektuálním a kulturním centrem, kde se pořádaly literární a hudební večery. Zcela výjimečnou úlohu sehrála usedlost za druhé světové války, kdy Varšava byla z 80 procent zničena a k Iwaszkiewiczům se nastěhoval větší počet polských umělců i s rodinami. I za této situace se v zámečku konaly kulturní večery, jež dopomáhaly přežít nejhorší chvíle života.

Iwaszkiewicz zemřel 2. března 1980, jeho manželka skonala roku předchozího. Oba jsou pochováni na vesnickém hřbitově v Brwinowě,

jenž sousedí s Podkowou Leśnou a se Stawiskem. Vila Aida se nachází na ulici J. Iwaszkiewiczze číslo 7 a Stawisko samo je proměněno v Muzeum Jarosława a Anny Iwaszkiewiczových.

Pozdní a dosud nízký měsíc

Místo, kde jsme se zrodili a vyrůstali, natrvalo poznamená naši osobnost. Tuto srostitost s krajem lze vyčíst i z prozaické tvorby Wilhelma Macha, jež se narodil na Řešovsku, konkrétně roku 1917 ve vsi Kamionce u Ropczyc. V tomto prostředí se také odehrávají dva jeho romány – Javorův dům (Jaworowy dom) a Život velký a malý (Życie duże i małe). Spíše než prostředí v nich na sebe strhávají pozornost jejich hlavní postavy – v obou případech chlapeci, kteří vyrůstají v nepříznivých životních podmínkách. Daleko drsněji se tato situace odvíjí v Javorově domě, a to mimo jiné proto, že chlapec je neobyčejně hudebně nadaný a nedostává se mu v rozhodném období potřebného a nezbytného vzdělání. Trpké chvíle obou chlapeckých postav nejsou patrně pouhopouhou fikcí, nepochybně mají dosti společného s mladistvými léty svého tvůrce.

Z hlediska uměleckého je daleko pozoruhodnější Život velký a malý, a to především svým vypravěčem. Je jím dospělý muž, který nejen vzpomíná na své prožitky chlapeckých let, ale zároveň do svých vzpomínek promítá názory, postoje a pocity desetiletého chlapce. Název tohoto Machova románu je mnohoznačný, jeden jeho význam je spjat rovněž s jeho vypravěčem, neboť tajuplný děj prózy současně zprostředkovává velký a malý vypravěč, sděluje jej sám život velkého a malého vypravěče.

Machův Život velký a malý je pozoruhodný ještě jinak – chlapecký hrdina v něm ztrácí svoji nejbližší kamarádku, a to proto, že ona, její rodiče a valná část obyvatel vsi jsou řecko-katolíci a jako takoví se musí vystěhovat. Tato námětová rovina románu, vydaného roku 1959, je smělou perifrází o tom, jak nikoli řečtí katolíci, ale pravoslavní Ukrajinci se museli po válce pod nátlakem stěhovat do nově získaných území na západě. Jde o zajímavou perifrází, jejíž holá skutečnost má jméno akce Wisla. V polské literatuře jsem se s tímto tématem setkal poprvé.

Život Wilhelma Macha byl poměrně krátký, přesto jeho prozaická produkce prodělala strmý vývoj od Javorova domu, jenž je pojat socialistickorealisticcky, přes Život velký a malý až po experimentální a hermetické Hory nad černým mořem (Góry nad czarnym morzem). Posledně jmenovaný román je jednou označován za moderní antiromán, jindy za nouveau roman francouzského stříhu. Jeho obsah je obtížně sdělitelný,

neboť nesyžetové, esejistické rozjímání, záměna velkého počtu postav a nesouvislá výkladová rovina v něm převládají nad syžetovým a vůbec schůdným postupem. Ve své podstatě jde o experiment, který nevyšel. Proto se po něm Mach vrátil k syžetově stavěnému románu Anežka, dcera Kolumbova (Agnieszka, córka Kolumba), jenž se jako Javorův dům a Život velký a malý opět odehrává na venkově.

Navýsost zajímavý je především Machův Život velký a malý. Vysloveně mne v něm fascinovala scéna, kdy chlapec Štěpán spolu se svým otcem vjíždějí v noci do ztichlé vsi a zcela nečekaně vyvstane před nimi a před námi tento obraz: „Když jsme vjeli mezi chalupy, visel pozdní a dosud nízký měsíc přesně ve výši kopule cerkevky, a kříž na vrcholu, jiný než na kostele v městečku, s šikmým ramenem vespod, se v taktu Rajčíných kroků přesouval přes jeho měděně žlutý disk.“ Magické signum zde odpovídá magické atmosféře příběhu. Jak fascinující – měsíc přetátný křížem. A jak vzdáleně povědomé – vždyť totéž signum včetně nočního měsíce se objevuje v Máchově Pouti krkonošské. Nepatrný rozdíl je pouze v tom, že Machovo signum se pohybuje – otec a syn sledují měsíc za jízdy. Bezděčně se mi v této souvislosti vtírá jmenná spodoba Mach a Mácha. Krátce po uvedené scéně dochází v románě k nezákonné akci, nezbyvá proto než zvolat: Hynku! – Wilhelme!! – Emilko!!! Emilka je přitom ta chlapcova kamarádka, která pro svou příslušnost k řecko-katolíkům musí navždy spolu s rodiči opustit ves a svého nejbližšího přítele.

Wilhelm Mach odešel ze světa dobrovolně roku 1965. Pochován je na vojenském hřbitově ve varšavských Powązkách.

Svět mne vábil

Puszczykowo u Poznaň, kde žil a pracoval Arkady Fiedler, jsme poprvé navštívili roku 1981. Fiedler ještě žil, my jsme se však neodvážili se s ním setkat. Za čtyři roky nato známý cestovatel a spisovatel zemřel. Do Puszczykowa a do Fiedlerova muzea, které vzniklo v jeho vile, jsme se znovu dostali až po několika letech. Situace se za tu dobu podstatně změnila. Zahrada kolem vily byla za první návštěvy střídmě zaplněna několika objekty, např. indiánskými típí, kanoemi, jež si cestovatel přivezl ze svých početných cest. Za druhé návštěvy byla zahrada obdobnými objekty už přeplněna, na některých místech až hýřivě. Nepochybně na tom měl zásluhu Fiedlerův syn Marek, jenž se spolupodílel na dvou posledních otcových knihách a který se navíc pokouší jít v jeho šlépějích. Tak to alespoň naznačovaly Markovy knižní tituly ve vstupních vitrinách

muzea. Zahradní exotické objekty byly hojně rozšířeny, především – což stojí za pozornost – o zmenšenou kopii největšího stojícího Buddhy z údolí Bamjan v Afganistanu, kterého roku 2001 zničili talibové.

Arkady Fiedler se narodil v Poznani roku 1894. Jeho rodný dům v Murné ulici už neexistuje, alespoň částečně jej nahrazuje pamětní deska na začátku této ulice, která Fiedlerův vstup na tento svět připomíná (ulice Murna se nachází poblíž Starého náměstí).

Mladý Arkady měl od počátku toulavé boty, nejprve putoval po své širší vlasti, z čehož vznikla jeho první cestopisná reportáž nazvaná Přes víry a přejeje Dněstru (Przez wiry i porohy Dniestru). Je-li řeč o Dněstru, je třeba si uvědomit, že šlo o území, jež v meziválečném období patřilo Polsku (a dnes Ukrajině). Poté následovala řada cest, které Fiedler podnikal do všech kontinentů vyjma Austrálie. Navštěvoval je, sbližoval se s místním obyvatelstvem, jejich kulturou a zvyky a – především o tom všem psal zasvěcení cestopisné reportáže, jež jejich tvůrce proslavily nejen v jeho vlasti, ale také za hranicemi. U nás např. vycházely dokonce v nakladatelství Mladá fronta Vybrané spisy Arkady Fiedlera, jež zahájily dvě jeho nejčtenější reportáže – Ryby zpívají v Ukajali (Ryby śpiewają w Ukajali) a Kanada vonící pryskyřicí (Kanada pachnąca żywicą).

Dospělým čtenářům určil Fiedler své cestopisné reportáže, pro mladé napsal pak několik románů ze života Indiánů. Nejprve vydal prózu Malý bizon, v níž autor líčí život severoamerických Indiánů, v další své tvorbě, konkrétně v trilogii Robinsonův ostrov (Wyspa Robinsona), Orinoko a Bílý jaguár (Biały Jaguar), zachytil život, boje a obyčeje jihoamerických Indiánů ze severní části Jižní Ameriky. Hrdinou zmíněné trilogie je Angličan polského původu Jan (John) Bober, který pomáhá indiánským domorodcům v boji proti španělským a holandským otrokářům. Bílý jaguár je potom jméno, které Indiáni dali tomuto svému příteli. Svým způsobem je zajímavý vznik této trilogie – Robinsonův ostrov vydal Fiedler roku 1954, Orinoko za tři roky nato, kdežto k dovršení cyklu v Bílém jaguáru se vrátil až po čtvrtstoletí, román vyšel roku 1980.

Fiedler má v těchto dobrodružných příbězích smysl pro napětí, doveďe je stupňovat a vyhrtit. Náznorným příkladem je boj uprchlých otroků včele s Janem Boberem se španělskými otrokáři v románě Robinsonův ostrov. U Fiedlera nejde jen o napětí vnější, ale také o neustálé střety s nepřítelem vnitřním, např. s čarodějem Karapanou a náčelníkem Konesou v románě Orinoko. Příběhy této trilogie se sice odehrávají na americkém kontinentě, Fiedler však přes tuto vzdálenostní odlehlost nezapomíná na svou polskost a protagonistou indiánské trilogie záměrně činí potomka polských vystěhovalců.

Fiedler se v těchto románech rovněž zabývá rasovou otázkou, vztahy, konflikty a napětími mezi Indiány, černochoy a bílými. Sám Bober, hlavní hrdina příběhu, prodělává složitý vývoj v poznávání svébytnosti a předností, jež jsou vlastní Indiánům a černochům.

Na sklonek svého života začal Fiedler psát své paměti, v knize *Můj otec a duby* (Mój ojciec i dęby) připomněl tři autory, kteří jej v mládí zaujali – Henryka Sienkiewicze, Karla Maye a Friedricha Gerstäckera. Sienkiewiczovi vzdává hold na prvním místě, poněvadž klasikovy Listy z Ameriky ovlivnily jeho styl: „Právě na této knize jsem se bezděky učil jasnému i malebnému stylu. A učil jsem se tím opravdověji, poněvadž kniha měla fascinující obsah: byly v ní prerie, medvěd grizzly, Skalisté hory, kalifornské lesy, osadník Jack, lovy. Kouzelná kniha mě naučila víc než jen stylu, naučila mě totiž snít a toužit. Byla to silná dávka exotiky, přesně mířená a ohromně lákavá: Divoký západ. Tato kniha se mi stala zdrojem inspirace a pobídkou po dlouhé měsíce, a snad i léta.“

Arkady Fiedler zemřel 7. března 1985. Pochován je na hřbitově v Puszczykowě spolu se svou ženou Marií. Fiedlerova vila, v níž je dnes jeho muzeum, se nachází v Słowackého ulici číslo 1. Spisovatel v ní žil od roku 1948 až do své smrti. Vila je označena pamětní deskou, jejíž text začíná větou: Świat mnie wabił.

Feci, quod potui

Autoři, kteří vstoupili do literatury v padesátých letech 20. století, to neměli snadné. Týká se to zdrcující většiny slovesných umělců tzv. socialistického bloku. V Československu si literární život zkomplikovala generace, k níž patřili Jan Otčenášek, Ivan Kříž a Ladislav Mňačko. V Polsku tuto nesnadnou cestu nastoupil např. Stanisław Lem. Každý z nich byl vládnoucí ideologií poznamenán, každý z nich se spíše nebo později ideologické naivity zbavil a snažil se ji promítnout do své tvorby.

Stanisław Lem s odstupem času nahlížel své prvopočátky a dokonce i některá pozdější díla neobyčejně kriticky. Ve svých Rozmluvách se Stanisławem Berešem popravil nejen své *Astronauty* a *Mraky Magellanovy*, ale se značnou rezervou se stavěl i k takovým svým dílům jako jsou *Příběhy pilota Pirxe*, *Návrat z hvězd* nebo *Eden*.

Zavrhanými *Astronauty* Lem roku 1951 debutoval. Děj tohoto románu vložil do roku 2003, kdy podle něho bude existovat pouze ideální beztrždní společnost. Téma románového díla této představě odpovídá, hrdinové jsou vzorní, jejich mluva víc než příkladná. S odstupem času,

který valně překročil uzlový bod 2003, se ukazuje, že žánr science fiction je značně problematický, neboť nebezpečně a zrádně stárnoucí. Lem si tuto skutečnost už po dopsání *Astronautů* uvědomil a sáhl k druhému extrému – román *K Mrakům Magellanovým* dějově zařadil do 31. století. Z jednoho extrému tak přešel do extrému opačného. Hrdinové však zůstali v podstatě titíž, krásní a krásně pohádkoví.

Výchozí naivitu Lem v další své tvorbě překonal, jak dokazují taková díla jako *Solaris*, *Nepřemožitelný* nebo *Pánův hlas*. Avšak ani tento druh tvůrčí výpovědi se nestal autorovi konečným, neboť téměř od prvopočátku se v jeho prózách objevovaly esejistické, filozofující partie futurologického rázu, jež v pozdější fázi přerostly v díla filozofické ražby. Do této řady patří *Filozofie náhody* a *Summa technologiae*. Igor Kędzierski, který se nad Lemovými filozofickými úvahami hlouběji zamýšlel, označil autora za myslitele pokračujícího v racionalismu 17. století.

K zmíněnému filozofickému završení nepochybně vedl také prozaikův komplikovaný umělecký vývoj. Lem totiž po dobře tvárně, stavebně zvládnutých prózách dovedl napsat dílo veskrze amorfní. Ukazují to např. jeho začátky. Lemovou zcela první prózou je objemný román *Nepromarněný čas*, jehož děj se odehrává za nacistické okupace a krátce po ní. Pro svůj nenormativní charakter, neodpovídající dobovým přímočarým představám o socialistickém realismu, mohl vyjít až v období „tání“ roku 1955. Po *Nepromarněném* čase následovali vědeckofantastičtí *Astronauti*. Obě tyto prózy jsou přes jisté výhrady tvárně celistvé a tvárně rovněž působící. Pak však následují *Mraky Magellanovy*, jež jsou nejen čiročirou pohádkou, ale především beztvárně nastavovaným textem. Po relativně dobrém nástupu dochází tak k výrazné stagnaci, již Lem v dalším vývoji řeší nejen uměleckou důsledností, ale také příklonem k esejistickému vyjadřování.

Lemův žánrový rejstřík je poměrně široký, vedle románu ze současnosti zahrnuje dokonce i díla detektivního druhu. Napsal dvě detektivky – *Vyšetřování* a *Rýma*. Ve *Vyšetřování* narušuje Lem strukturu detektivního žánru tím, že kriminální případ není nakonec uzavřen, román má otevřené finále. V rámci detektivní prózy jde nepochybně o experiment, který poněkud eliminuje mnohomluvnost a spekulativnost vyšetřovatelů.

Stanisław Lem žil v Krakově v přízemní vilce v ulici Narwik 66. Zemřel 27. března 2006 ve věku 84 let. Je pochován na Salwatorském hřbitově na krakovském předměstí Zwierzyniec (v aleji Washingtona). Jeho hrob se nachází kousek od hlavní kaple a na jeho náhrobní desce je v latinském hexametru nápis: „Feci, quod potui, faciant meliora potentes.“ Což značí: „Udělal jsem, co jsem mohl, ať učiní lépe, kdo může.“ Jde o obvyklou formuli, kterou římsští konzulové končili v senátu svou řeč,

když na konci svého úředního roku skládali účty ze své činnosti. Stanisław Lem, zahleděný ve svém díle do daleké budoucnosti, je tak těmito několika slovy ukotven v opačné časové a kulturní dimenzi.

Krasnogruda

Vilno (Vilnius) a celá vilenská mnohonárodnostní oblast patřila v meziválečném období Polsku. Město mělo tehdy několik gymnázií a věhlasnou univerzitu. Žákem jednoho z těchto gymnázií, chlapeckého gymnázia krále Zygmunta Augusta, byl ve dvacátých letech také Czesław Miłosz. Roku 1929 zdárně maturoval a stal se posluchačem zmíněné Univerzity Štěpána Báthoryho. Nejprve studoval polonistiku a krátce nato přešel na práva. Právnickou fakultu dokončil roku 1934, právnické povolání však nikdy neprovozoval.

Vilenské období Miłosze rozhodujícím způsobem formovalo. Mezi univerzitními učiteli a zejména mezi spolužáky poznal řadu významných osobností, o čemž podává svědectví ve své esejistické knize *Rodná Evropa* (*Rodzinna Europa*). Mezi svými kolegy našel dokonce příbuzně laděné a literárně tvůrčí, s nimiž založil literární skupinu *Žagary*. K jejímu ustavení došlo roku 1931, tehdy měl Miłosz rovných dvacet let, narodil se roku 1911. Skupina byla levicově zaměřená a pro své kritické pojmání stávajícího světa se jí dostalo označení katastrofisté. Jedním z těchto katastrofistů byl i o rok starší Jerzy Putrament, jemuž později, v emigračním období, věnoval jednu kapitolu své knihy *Ztročený duch* (*Zniewolony umysł*), v níž se kriticky postavil vůči jeho nové světonázorové orientaci (Putrament není v této knize posuzován sám, jsou v ní souzeni a odsuzováni čelní představitelé socialisticky orientované literatury).

Během právnického studia, roku 1933, Miłosz také debutoval Poémou o vychladlém čase (*Poemat o czasie zastygłym*). Jde o příznačně katastrofický titul, od něhož se autor později distancoval a nepojal jej do žádného souboru svých básní.

Rodiče Weronika a Aleksander Miłoszovi žili od roku 1926 spolu s Czesławovým mladším bratrem Andrzejem v Suwałkách na dnešní ulici Kazimierze Hamerszmita 10. O Vánocích, Velikonocích a hlavních prázdninách k nim Czesław Miłosz z Vilna pravidelně dojížděl, navštěvoval nejen rodiče, ale také tety Kunatowy v Krasnogrudě blízko Sejnu (z rodu Kunatových pocházela básníková matka). Sestry Kunatowy proměnily krasnogrudský dvůr v penzion, který díky svému lesnatému a jezernatému okolí poměrně dobře prosperoval. Krasnogrudská usedlost spolu s blízkým jezerem Hol-

nym přitahovala rovněž vilenského studenta práv; zachovala se dokonce fotografie, zachycující mladistvého Czesława plovoucího v jezeře. V exilovém období napsal Miłosz autografický román Údolí Issy (Dolina Issy), v jehož 43. kapitole vylíčil krásy a bohatost tohoto jezera.

Krasnogruda byla nejen místem odpočinku, ale pobízela také k tvůrčí práci. Miłosz zde napsal nejednu svou báseň, inspirovanou zdejším prostředím. Patří mezi ně rovněž Večerem vítr (Wieczorem wiatr), zařazený později do jeho druhotiny Tři zimy (Trzy zimy). Je to ta druhotina, kterou Miłosz považuje za prvotinu. První dvě strofy zní:

*Wieczorem wiatr. Z ciemności wypłoszeni,
głowy toczyli naprzeciw połyskom
ognia w kominie. Pies, słuchając cieni
myślał, kamienny, z łapami przy pysku.*

*Wyżej szła chmura, a nad nią spienione
stada gwiazd gnały i party motory
trójmigłych statków. Złoty krzyż wieziono,
jedwabny sztandar i helmy z żelaza.*

.....

*Večerem vítr. Z temnot vyplašeni
otáčeli hlavy směrem k zábleskům
ohně v krbu. Strnulý pes v zamyšlení
naslouchal s tlapami u tlamy stínům.*

*Nahoře šly mraky a nad nimi zpěněná
stáda hvězd poháněla motory
trojstěžníků. Byl vezen zlatý kříž,
hedvábný prapor a helmy ze železa.*

I z tohoto malého úryvku zaznívá cosi temného, neuspokojivého, vzdáleně katastrofického.

Po roce 1989 Miłosz Suwałki a Krasnogrudu několikrát navštívil. My jsme se do Krasnogrudy dostali v létě 2007, kdy zde herecká skupina ze Sejn uváděla představení podle Miłoszova románu Dolina Issy. Představení začínalo v 21,30 a hrálo se v prostorách krasnogrudského parku, tedy v těch místech, kde se děj románu odehrává. Ten se skutečně děje na nejrůznějších místech, takže vedení noční krajinou jsme přecházeli od jedné scény ke druhé. Nás asi osmdesát diváků převážně vedl hlavní hrdina, nesoucí v čele starosvětskou blikající lampu. My jsme za ním statečně klopýtali a přihlíželi osudům Tomáše, Baltazara a dalších. Noční představení bylo doprovázeno řadou efektů (požár Baltazarovy chalupy) a zdůrazňovalo mnohonárodnostní charakter polsko-litevského pomezí. Román sám se omezuje na protagonistovo dětství a chlapectví, autoři

dramatické adaptace však jeho děj dovedli až do pozdějšího období, kdy zejména židovské obyvatelstvo bylo násilně deportováno. Tímto aktem dramatisace končí. Bylo to jedno z nejsuggestivnějších divadelních představení, jaké jsem v životě viděl.

Miłosz a Poláci. Zažil jsem to na Varšavské univerzitě roku 1991. Konala se tam nějaká konference a na její zahájení byl tehdy básník pozván. Začátek se podle polského zvyku poněkud opozdil a pak do auly vstoupil Miłosz. Nastalo něco nevídaného, dlouhotrvající nekončící aplaus. A když už potlesk jakoby ochaboval, znovu začínal. Minuta za minutou a vpředu rozpačitě se usmívající Miłosz. V sále jsem byl z Čechů nepochybně sám a marně jsem dumal, koho z českých básníků by česká akademická veřejnost takto uvítala. Ten fantastický potlesk mám stále na mysli, odpověď na předchozí otázku dodnes neznám.

Vojenskost

Wojciech Żukrowski patří ke generaci, kterou natrvalo poznamenala válka. Ovlivnila nejen jeho život, ale také jeho tvorbu, mentalitu, myšlení a vnímání světa. Válka a vojenskost jej cele prostoupily. Narodil se roku 1916, v září 1939, kdy Němci přepadlo Polsko, mu bylo dvacet tři. Musel přerušit vysokoškolská studia a odejít na frontu proti hitlerovským agresorům. Zúčastnil se bojů pod Rózanem, kde byl zraněn.

Svědectví o těchto bojích podal v raném románě *Dny porážky* (*Dni klęski*), jehož hlavní hrdina praporčík Antonín Novosad je do značné míry postava autobiografická. Prožívá se svojí jednotkou ústupové boje až do závěrečného setkání s příslušníky Rudé armády, kteří začali polskou nezávislost likvidovat z opačné strany (Żukrowski toto setkání notně zidealizoval, vtiskl mu již socialistickorealistickej ráz). Praporčík, podobně jako jeho druhové ve zbrani, nenávidí nejen Němce, ale také své vojenské a civilní nadřízené, jejichž neschopnost a sobeckost zavinily porážku Polska.

Generačním druhem Wojciecha Żukrowského byl Jerzy Putrament, který na stejné téma jako on napsal román *Září* (*Wrzesień*). Námět obou děl je obdobný, liší se však svým pojetím. Zatímco Żukrowski se ve svém díle soustřeďuje na svého praporčíka a na omezený počet příslušníků jeho jednotky, pak Putrament podává ve svém *Září* široký panoramatický obraz nejen válečného dění, ale také politických a společenských kruhů sanačního Polska, které k zániku státu podstatnou měrou přispěly. Putrament je ve svém románě extenzivní, Żukrowski naopak intenzivní. I když ne-

malou míru intenzity nelze upřít ani Putramentovi. Autor Září, který je dnes podezříván ze spolupráce s tajnou policií domácí i sovětskou, byl v závěru svého díla obezřetnější, a o vpádu sovětských vojsk na polské území pomlčel, nechtěl idealizovat ani zjednodušovat. Raději mlčel.

Vedle Dnů porážky se u Żukrowského válečná tematika objevuje v řadě jeho povídek a novel, jež mají stejný charakter a obdobné zacílení jako jeho první velký román. V titulní próze souboru V kamenolomu a jiné povídky (*W kamieniołomie i inne opowiadania*) např. líčí protinacistický odboj dělníků a příslušníků inteligence, jež byla do kamenolomu nahnána. Sám Żukrowski za okupace v jednom takovém lomu pracoval, jeho společníkem tam tehdy byl Karol Wojtyła, budoucí papež Jan Pavel II. Odtud se počíná jejich celoživotní přátelství.

V uvedené sbírce se mimo jiné nachází próza Znepokojující příběhy (*Opowieści niepokojące*), jež jsou zajímavé svým uspořádáním. Tvoří totiž rámcové vyprávění, v němž si za bouře kdesi na pobřeží vyprávějí zúčastněné osoby strašidelné historky. Žánrovou formu rámcového vyprávění připomínám zejména proto, že ve větším rozsahu ji Żukrowski použil v knize Ohniště v džungli (*Ognisko w dżungli*, do češtiny přeložené jako Pohádky z džungle), kde autorovi a jeho doprovodu vyprávějí vietnamští přátelé exotické bájně příběhy.

V roce 1953 se totiž Żukrowski stal válečným korespondentem ve Vietnamu, kde v té době probíhala válka s francouzskými kolonizátory. Vedle výše zmíněného Ohniště v džungli napsal autor o této výpravě objemnou reportáž s názvem Dům beze stěn (*Dom bez ścian*). K nejpозорuhodnější stránkám této publicistické knihy dodnes patří ta kapitola, v níž je líčeno Żukrowského setkání s Ho Či Minem. Nejpозорuhodnější jsou proto, že osobnost vietnamského komunistického prezidenta je v autorově podání radikálně odlišná od našich bolševických papalášů, jak jsme je za pseudosocialismu poznali. Při četbě těchto stránek jsem si bezděčně vzpomněl na Kolkovy skvělé překlady Ho Či Minovy poezie.

Válečný běs se promítl nejen do Żukrowského umělecké prózy a publicistiky, ale také do jeho filmů. Psal totiž filmové scénáře a rovněž nejeden jeho prozaický titul byl zfilmován. Z této umělecké tvorby znám díky polské televizi filmy Směr Berlín (*Kierunek Berlin*) a Křest ohněm (*Skąpani w ogniu*). Druhý z nich byl natočen podle stejnojmenného Żukrowského románu. Oba režíroval Jerzy Passendorfer, oba už dosti zastaraly, na druhé straně stále ještě svědčí o tvůrčově vojenskosti.

To, co poněkud zjednodušeně nazývám vojensností, bylo patrně také důvodem, proč Żukrowski roku 1981 jednoznačně a veřejně podpořil generála Jaruzelského a zavedení válečného stavu. Bývalý důstojník západně

orientované Zemské armády, který byl pro tuto příslušnost z Lidového vojska vyhozen a degradován, se nakonec solidarizoval s nenáviděným generálem a s jeho represí. Polská veřejnost mu na protest za tento čin vracela jeho knížky.

Wojciech Żukowski se narodil ve válečném roce 1916 ve vsi Pychowice, která je dnes součástí Krakova (Tyniecka 106). Patrně zde prožil ideální dětství, neboť rodný dům je dodnes obklopen rozsáhlou zahradou, jež se táhne až k Visle. Pochován je na vojenském hřbitově ve varšavských Powązkách. Náhrobní deska praví, že zemřel roku 2000.

Syn a básník slezské země

Ve Slezsku, zejména v jeho východní části, jehož území se kryje s dávným těšínským knížectvím, se střetával několikrát národnostní živel – Němci, Rakušáci, Poláci, Češi a Židé. Každá z těchto skupin měla své literární představitele, jež se vyjadřovali k místní společenské problematice. Mnozí z nich tak činili pod vlivem a také pod tíhou své národní příslušnosti. Za polskou stranu je nejznámějším autorem této oblasti Gustaw Morcinek. Narodil se roku 1891, knižně debutoval 1929 a zemřel 1963. Už uvedení těchto stěžejních dat ukazuje, že tvořil ve zjitřené době, která nejen přicházela se sociálně vyhocenými tématy, ale nabízela rovněž ideové a ideologické postoje nejrůznější ražby. Morcinek byl epický talent, jenž ztvárňoval soudobou (mnohdy také minulou) společenskou skutečnost. Šel za svou epickou látkou, aniž se vždycky vyhnul nejrůznějším společenským tlakům.

Gustaw Morcinek se myšlenkově vyvíjel – od humanistických postojů (vyjádřených kupř. v románě *Dvě koruny*) k tvorbě socialisticky orientované (názorným příkladem je *Černá Julka*). Jeho vývoj je tak odrazem společenských proměn v zemi, jež se stala jeho trvalým domovem (rodák z českoslezské Karviné se po první světové válce stává obyvatelem polskoslezského Skoczowa). Jde ovšem o proměny, jimiž procházela značná část střední a východní Evropy. Ne všichni intelektuálové se však těmto proměnám pasivně podrobovali, Morcinek k nim plně nepatřil. Prozaikův vývin určil do značné míry jeho původ a osud zároveň – bídné dětství proletářského synka z havířské kolonie a později nesnesitelné přežívání v nacistickém koncentráku. Nepřízeň světa vtiskla Morcinkovi společenské postoje úměrné jeho sociální a sociabilní existenci.

Podíváme-li se na Morcinkovu tvorbu poněkud blíže, pak je nemálo zajímavý způsob, jakým ve svých prózách uplatňuje různý úhel pohle-

du. V Černé Julce autobiografický pohled proletářského chlapce, zatímco např. ve Dvou korunách neobyčejně odlišné hledisko otce Maximiliána Kolbeho. Různé hledisko je v obou případech doprovázeno odlišným ideovým postojem.

Z formového hlediska si zvláštní pozornost zaslouží již zmiňovaná Černá Julka. Je to hrdinova dětská přítelkyně, jež dovede vymýšlet různá dobrodružství a také je s partou kluků provádět. Vzpomínkových děl tohoto druhu je nemalý počet, Morcinkův román se od příbuzných děl obdobného zaměření liší svým humorným založením. Nositelem komické složky je v próze Gustíkův a Julčin kumpán Waniek, jenž dovede rozesmát nejen své spolužáky, ale především zpochybnit učitelův prohabsburský patriotismus. Dominantou humoru tak v románě nejsou oba protagonisté, ale postava vedlejší, což dostatečně svědčí o způsobu prozaikovy tvorby.

Uvedený detail vypovídá o Morcinkově uměleckém tvůrčím typu. Morcinek není totiž vypravěč, narátor, ale gavendař, lépe řečeno je spíše gavendař než narátor. Gavendař (ten starý polský gavendař) sděluje jeden příběh za druhým, vrší je na sebe, odbočuje, přerušuje své vyprávění a má ze svého sdělování radost. Narátor naopak ctí zákon syžetu, má na mysli jeho výstavbu a především jeho cíl, k němuž vědomě a záměrně směřuje. Gavendař je atektonický, bezzábranný, kdežto narátor je tektonický, dbá na stavbu a velmi často sleduje druhý plán svého příběhu. Přihlédnuto k Morcinkovi je Černá Julka gavenda, zatímco Dvě koruny mají výraznější tendenci k naraci (jejich stavebný charakter je zaklet už v titulu prózy).

Čas od času se objeví zmínka o protičeském charakteru některých Morcinkových děl (podrobněji o nich pojednává např. Witold Nawrocki ve své morcinkovské monografii). Autora samotného tyto postoje neopustily ani na sklonku jeho života, objevují se i v pozdní Černé Julce, jež je z roku 1959. V této souvislosti je víc než zajímavý důvod pisatelova postoje. Šlo o osobní averzi? Nebo o důsledek územního dělení na Těšínsku (nezapomínejme, že Gustaw Morcinek byl plebiscitním pracovníkem na Horním Slezsku)? Nebo se Češi jako skupina v době autorova dětství a mládí na přelomu 19. a 20. století opravdu nízce chovali? Asi by se našly ještě další otázky.

Výsledkem těchto postojů je, že Morcinek nebyl v českých zemích překládán. Převedeny do češtiny byly jenom některé drobné práce, jež zásluhou Milana Rusinského odvysílal ostravský rozhlas. Rusinského přichylnost k Morcinkově tvorbě je přitom dána nejen vzájemným osob-

ním vztahem, ale také jednoznačnou vazbou na slezskou problematiku a tematiku.

Gustaw Morcinek žil ve Skoczowě na pěti místech – v ulici Krzywé 16, v Objazdowé 21, v Szpitalní 7, v Mickiewiczově 39. V letech 1933–1934 si na rohu Wislaňské a Lešné vybudoval tzv. Sluneční vilu, v níž žil a tvořil až do své smrti. Základní škola, na níž v letech 1919–1938 učil, se nachází na rohu Mickiewiczovy a Szkolní ulice. Ve skoczowském parku je pak spisovatel spodobněn sedící v křesle. Město samo mu dokonce zřídilo jeho vlastní muzeum ve Fabryczné ulici 5. Pochován je na katolickém hřbitově v polském Cieszyně v aleji zasloužilých. Na náhrobní desce je napsáno, že v něm leží syn a básník slezské země.

